

СПІВВІДНОШЕННЯ РІЗНИХ КОНЦЕПЦІЙ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛЬНИХ СУБ'ЄКТІВ У ЧИННОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ)

CORRELATION OF DIFFERENT CONCEPTS OF LEGAL RESPONSIBILITY OF SPECIAL SUBJECTS IN THE CURRENT LEGISLATION OF UKRAINE (ON THE EXAMPLE OF MILITARY PERSONNEL)

Григоренко Є.І., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Дьякова А.А., старший лаборант кафедри державно-правових дисциплін
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті з позицій загального теоретичного аналізу висвітлено співвідношення різних концепцій юридичної відповідальності спеціальних суб'єктів у чинному законодавстві України (на прикладі військовослужбовців). Юридична відповідальність розглядається з позицій складного, багатопланового феномену, який досліджується різноманітними юридичними науками.

У зв'язку з тим, що вивчення права та відповідних правових явищ неможливо без дослідження тексту нормативно-правових актів, то у статті було проаналізоване чинне законодавство, у межах якого має місце фіксація відповідальності спеціальних суб'єктів та у першу чергу військовослужбовців як у перспективному (позитивному) ракурсі, так і ретроспективному (негативному).

Акцентовано увагу на тому, що детальне дослідження концепцій юридичної відповідальності, у тому числі й описану в юридичній літературі концепцію перспективної (позитивної) юридичної відповідальності, потрібно для з'ясування її життєздатності стосовно статусу спеціальних суб'єктів, у тому числі й військовослужбовців та суб'єктів військового управління в сучасних умовах розвитку держави та такого її інституту як армія, а також права, у ракурсі регулювання службових правовідносин.

Констатується, що дослідження концепції позитивної юридичної відповідальності та відповідна їй оцінка буде сприяти більш повному уявленню про інститут юридичної відповідальності в цілому, але з позицією деяких авторів, що без цього не можна реалізувати ретроспективну юридичну відповідальність погоджуватися не слід. Адже, історія притягнення осіб до ретроспективної юридичної відповідальності свідчить, що така реалізація юридичної відповідальності здійснювалась та досягала відповідного результату, у тому числі й задовго до появи перших ідей розуміння юридичної відповідальності у позитивному ракурсі.

Ключові слова: юридична відповідальність, правовий статус спеціальних суб'єктів, юридична відповідальність спеціальних суб'єктів, основні концепції юридичної відповідальності.

In the article, from the standpoint of general theoretical analysis, the correlation of different concepts of legal responsibility of special subjects in the current legislation of Ukraine (on the example of military personnel) is highlighted. Legal responsibility is considered from the standpoint of a complex, multifaceted phenomenon, which is studied by various legal sciences.

In connection with the fact that the study of law and relevant legal phenomena is impossible without researching the text of normative legal acts, the article analyzed the current legislation, within which the responsibility of special subjects and, first of all, military personnel is fixed as a prospective (positive) perspective, as well as retrospective (negative).

Attention is focused on the fact that a detailed study of the concepts of legal responsibility, including the concept of prospective (positive) legal responsibility described in the legal literature, is needed to clarify its viability in relation to the status of special subjects, including military personnel and subjects objects of military administration in the modern conditions of the development of the state and its institution such as the army, as well as law, from the perspective of the regulation of official legal relations.

It is stated that the study of the concept of positive legal responsibility and its appropriate assessment will contribute to a more complete understanding of the institution of legal responsibility as a whole, but one should not agree with the position of some authors that retrospective legal responsibility cannot be implemented without it. After all, the history of bringing people to retrospective legal responsibility shows that such implementation of legal responsibility was carried out and achieved the appropriate result, including long before the first ideas of understanding legal responsibility from a positive perspective appeared.

Key words: legal responsibility, legal status of special subjects, legal responsibility of special subjects, basic concepts of legal responsibility.

Актуальність обраної теми. Юридична відповідальність є складним, багатоплановим феноменом, що досліджується різноманітними юридичними науками, серед яких як загальна теорія права, так й інші юридичні науки та у першу чергу галузевої спрямованості. І хоча наукова розвідка питань юридичної відповідальності не є настільки давньою як науковий пошук деяких інших правових категорій, але можна констатувати, що на сьогоднішній день накопичено достатньо великий масив наукових джерел щодо цієї проблематики.

Метою статті є висвітлення співвідношення різних концепцій юридичної відповідальності спеціальних суб'єктів у чинному законодавстві України (на прикладі військовослужбовців).

Виклад основного матеріалу. Юридична наука має певні напрацювання у вирішенні питання: «Що розуміти під поняттям «юридична відповідальність»? У ході розвитку юридичної науки з цього приводу сформувався

три принципово різні підходи до її трактування, а саме: 1) ретроспективний, 2) проспективний (перспективний, позитивний, активний, позитивно-активний, заохочувальний, футурологічний тощо) та 3) двохаспектний, з явним домінуванням ретроспективного підходу [1, с. 74]. У межах аналізу різноманітної юридичної літератури, в якій висвітлюються навіть протилежні підходи до феномену юридичної відповідальності, не можна побачити суттєвої аргументації, яка б в умовах сьогодення належним чином обґрунтувала необхідність існування позитивної юридичної відповідальності (так само як і двохаспектної юридичної відповідальності). Разом із тим, як справедливо стверджує О. Е. Лейст, вивчення права неможливо без дослідження тексту нормативних актів; безспірно, що в юриспруденції особливо важливо точне співвідношення слів, термінів, формулювань з вираженими ними поняттями; загальновізнано, що уточнення у разі необхідності цих слів, термінів, формулювань, спрямоване на удоско-

налення закону та практики його застосування, – одне із завдань правової науки [2, с. 119].

У зв'язку з цим, нами було проаналізоване чинне законодавство, у межах якого має місце фіксація відповідальності спеціальних суб'єктів та у першу чергу військово-службовців як у перспективному (позитивному) ракурсі, так і ретроспективному (негативному). Зокрема, у Законі України «Про оборону України» слово відповідальність у перспективному (позитивному) розумінні зустрічається чотири рази. Прикладом такої відповідальності, зокрема, є частина 14 статті 1, в якій зазначено: підрозділ збройних сил іншої держави – військово формування іноземної держави, що має постійну чи тимчасову організацію, належить до сухопутних (наземних), морських, повітряних або спеціальних військ (сил) цієї держави, оснащене легкою зброєю чи важкою бойовою технікою, яка підпадає під дію Договору про звичайні збройні сили в Європі, перебуває під командуванням особи, відповідальної перед своєю державою і законами України за поведінку своїх підлеглих, які зобов'язані дотримуватися внутрішньої дисципліни, законів України, норм міжнародного права, та яке направляє в Україну з конкретною метою, визначеною міжнародним договором України. Проте на тлі цього, вказівки на ретроспективну (негативну) відповідальність у цьому Законі зустрічається тричі. Наприклад, у статті 20 йдеться про те, що посадові особи і громадяни, винні у порушенні законодавства та інших нормативно-правових актів у сфері оборони України, несуть відповідальність згідно із законом.

Серед принципів діяльності Національної гвардії України як військового формування з правоохоронними функціями стаття 3 Закону України «Про Національну гвардію України» називає принцип відповідальності. Безперечно, у цьому випадку йдеться саме про перспективну відповідальність.

Особливо велика кількість згадок про перспективну (позитивну) відповідальність має місце у Статутах Збройних Сил України. Так, зокрема, аналіз Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України дозволяє говорити, що у ньому вказівки на відповідальність зустрічаються вісімдесят п'ять разів. При цьому у контексті перспективної (позитивної) юридичної відповідальності сімдесят п'ять разів, а в контексті ретроспективної (негативної) юридичної відповідальності лише десять разів.

Приклад вказівки на ретроспективну відповідальність. Стаття 5 положення Статуту, яка стосується Бойового Прапора військової частини встановлює, що у разі втрати Бойового Прапора командири військової частини і військовослужбовці, що є безпосередніми винуватцями цього, несуть відповідальність згідно із законом. Частина 15 статті 86 встановлює, що начальник служби радіаційного, хімічного, біологічного захисту – начальник служби екологічної безпеки полку зобов'язаний своєчасно виявляти факти порушення природоохоронного законодавства та клопотати про притягнення винних посадових осіб військової частини до відповідальності, встановленої законом. Незважаючи на те, що у наведених правових приписах указується на притягнення до відповідальності взагалі, проте йдеться саме про юридичну відповідальність, хоча з точки зору законодавчої техніки, бажано було б вказувати саме на це.

Серед прикладів вказівки на відповідальність у перспективному (позитивному) аспекті можна навести такі. Стаття 8 Статуту, де зазначається, що відповідальність за стан внутрішньої служби у військових частинах покладається на всіх прямих начальників, які повинні подавати допомогу підпорядкованим військовим частинам і підрозділам в організації та забезпеченні виконання вимог внутрішньої служби і систематично перевіряти її стан. У свою чергу, стаття 28 Статуту встановлює, що єдиноначальність є одним із принципів будівництва і керівництва Зброй-

ними Силами України і полягає в наділенні командира (начальника) всією повнотою розпорядчої влади стосовно підлеглих і покладенні на нього персональної відповідальності перед державою за всі сторони життя та діяльності військової частини, підрозділу і кожного військовослужбовця. Частина 2 статті 338 Статуту встановлює, що командири чергових сил і засобів повинні докладно знати обстановку, діяти сміливо й рішуче, брати на себе відповідальність за прийняті рішення, забезпечувати виконання бойового завдання. Стаття 2 Положення про порядок складання присяги як додаток № 1 до Статуту (стаття 67), встановлює, що Військова присяга покладає на військовослужбовця всю повноту відповідальності за виконання ним військового обов'язку. Частина 1 статті 76 цього Статуту встановлює, що заступник командира полку (окремого батальйону) з тилу в мирний і воєнний час відповідає за матеріальне й технічне забезпечення підрозділів полку (окремого батальйону) підпорядкованими службами; за підвезення всіх видів матеріальних засобів та за водоопостачання; за торговельно-побутове забезпечення особового складу; за утримання казарм та іншого житлового фонду; за бойову та мобілізаційну готовність, бойову підготовку, виховання, військову дисципліну, морально-психологічний стан, додержання правил охорони довкілля і стан пожежної безпеки безпосередньо підпорядкованих йому підрозділів і служб, укомплектування їх озброєнням і технікою тилу; за стан обліку матеріально-технічних засобів підпорядкованих служб.

У свою чергу, у Дисциплінарному статуті Збройних Сил України вказівка на відповідальність здійснюється двадцять два рази. З них у позитивному розумінні чотири рази і вісімнадцять разів у ретроспективному. Як видно у цьому Статуті співвідношення між позитивною і ретроспективною відповідальністю є іншим ніж у Статуті внутрішньої служби Збройних Сил України. Це є зрозумілим, з огляду на те, що Дисциплінарний статут регулює питання притягнення військовослужбовців, що порушили військову дисципліну до дисциплінарної відповідальності, як ретроспективної юридичної відповідальності. Проте він все одно містить положення, які вказують на відповідальність у позитивному ракурсі. Декілька прикладів позитивної відповідальності. Так, у Дисциплінарному статуті Збройних Сил України встановлено (стаття 2), що військова дисципліна ґрунтується на усвідомленні військовослужбовцями свого військового обов'язку, відповідальності за захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, на їх верності Військовій присязі. Або у частині 2 статті 3 Статуту йдеться про те, що військова дисципліна досягається шляхом: особистої відповідальності кожного військовослужбовця за дотримання Військової присяги, виконання своїх обов'язків, вимог військових статутів.

Приклад позитивної відповідальності зі Статуту гарнізонної та вартової служби Збройних Сил України частина 2 та 3 статті 4 встановлює, що керівництво гарнізонною та вартовою службами в межах оперативного командування здійснює командування військ оперативного командування, який відповідає за її стан. Відповідальність за стан гарнізонної та вартової служб у підпорядкованих військах (силах) покладається також на всіх прямих начальників. Приклад ретроспективної відповідальності. Частина 2 статті 97 цього Статуту встановлює, що особи, винні у порушенні правил несення вартової служби, несуть дисциплінарну або кримінальну відповідальність. Відповідно до частини 4 статті 195 цього Статуту, перевищення повноважень у застосуванні сили (зброї) має наслідком відповідальність, встановлену законом. Усього ж у цьому Статуті відповідальність згадується п'ятдесят разів, з них у позитивному ракурсі сорок разів, а також у ретроспективному десять разів. Таким співвідношенням він схожий зі Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України.

При цьому найбільше згадування про позитивну відповідальність у Статуті гарнізонної та вартової служби Збройних Сил України має місце у контексті характеристики обов'язків та прав тих чи інших посадових осіб гарнізону та військовослужбовців, які залучаються для несення відповідних служб (командувач військ оперативного командування, начальник гарнізону, начальник квартирно-експлуатаційної частини гарнізону, начальник зв'язку гарнізону, начальник варти, розвідний, водій транспортного засобу, вивідний тощо). Такий же підхід здійснено і у Статуті внутрішньої служби Збройних Сил України при характеристиці обов'язків основних посадових осіб полку і його підрозділів (командир полку (корабля 1 і 2 рангу, окремого батальйону), начальник штабу полку, заступник командира полку з виховної роботи, заступник командира полку з озброєння (інженерно-авіаційної служби), командир дивізіону – начальник протиповітряної оборони полку, командир взводу(групи, башти) тощо.

З огляду на доволі широке використання на законодавчому рівні позитивної відповідальності військовослужбовців, указівки на таку відповідальність зустрічається й у підзаконних нормативно-правових актах. Так, наприклад, відповідно до статті 5 Положення про підготовку і проведення призову громадян України на строкову військову службу та прийняття призовників на військову службу за контрактом, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 21 березня 2002 року, на командувачів (начальників) військ оперативних командувань (територіальних управлінь) покладається відповідальність за стан роботи у військових комісаріатах з питань підготовки громадян до військової служби, проведення приписки громадян до призовних дільниць, організації ведення їх військового обліку, всебічного вивчення особистих якостей призовників тощо.

Згідно зі статтею 6 цього ж положення, військові комісари несуть відповідальність за проведення приписки

до призовних дільниць громадян, яким у рік приписки виповнюється 17 років, забезпечення ведення в повному обсязі військового обліку осіб призовного віку, якісної підготовки громадян до військової служби тощо. У свою чергу, відповідно до статті 11 постанови Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2000 року № 1770 «Про затвердження положень про допризовну підготовку і про підготовку призовників з військово-технічних спеціальностей», викладачі допризовної підготовки входять до штату навчальних закладів і є відповідальними за підготовку юнаків допризовного віку, облік, зберігання, технічний стан та видачу озброєння, боєприпасів і військового майна, додержання встановлених правил і запобіжних заходів під час проведення занять.

Висновки та пропозиції. Саме тому, вважаємо актуальним та доцільним детальне дослідження всіх основних концепцій юридичної відповідальності, у тому числі й описану в юридичній літературі концепцію перспективної (позитивної) юридичної відповідальності, з'ясування її життєздатності стосовно статусу спеціальних суб'єктів, у тому числі й військовослужбовців та суб'єктів військового управління в сучасних умовах розвитку держави та такого її інституту як армія, а також права, у ракурсі регулювання службових правовідносин. Ми вважаємо, що дослідження концепції позитивної юридичної відповідальності та відповідна їй оцінка буде сприяти більш повному уявленню про інститут юридичної відповідальності в цілому, але з позицією деяких авторів, що без цього не можна реалізувати ретроспективну юридичну відповідальність погоджуватися не слід. Адже, історія притягнення осіб до ретроспективної юридичної відповідальності, у тому числі й спеціальних суб'єктів свідчить про те, що така реалізація юридичної відповідальності здійснювалась та досягала відповідного результату, у тому числі й задовго до появи перших ідей розуміння юридичної відповідальності у позитивному ракурсі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про українське право. *Часопис* кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2010. Чис. V. 367 с.
2. Лейст О. Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы). Москва : Изд-во МГУ, 1981. 240 с.